

Waldemar Dramowicz

Dzieje niemieckiego gimnazjum w Międzyrzeczu (1833-1945)

Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny nr 9, 89-95

2002

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

NADWARCIAŃSKI ROCZNIK
HISTORYCZNO-ARCHIWALNY
NR 9/2002

Waldemar Dramowicz
Międzyrzecz

**Dzieje niemieckiego gimnazjum w Międzyrzeczu
(1833-1945)**

Po Kongresie Wiedeńskim w 1815 r. z części ziem polskich zaboru pruskiego zostało utworzone Wielkie Księstwo Poznańskie z ograniczoną autonomią. Na tym terenie widoczny był niedostatek szkół i innych placówek oświatowych, a zwłaszcza szkół średnich. Było gimnazjum w Poznaniu z polskim językiem wykładowym oraz polskie gimnazja w Lesznie, Wschowie, Bydgoszczy i Trzemesznie.

Władze pruskie postanowiły zwiększyć liczbę sieć placówek szkolnych. Miały one w przyszłości pełnić rolę ośrodków wynaradawiania i germanizacji młodzieży polskiej. Już w 1828 r. założono seminarium nauczycielskie w Poznaniu, a w 1836 r. seminarium nauczycielskie w Paradyżu koło Międzyrzecza. W obu zakładach obowiązywał niemiecki jako język wykładowy. W 1834 r. zostało rozwiązane gimnazjum w Poznaniu, a na jego miejscu powstały 2 gimnazja: Gimnazjum św. Marii Magdaleny z polskim i Gimnazjum Fryderyka Wilhelma z niemieckim językiem wykładowym. Natomiast już w 1837 r. w polskich gimnazjach w Bydgoszczy, Lesznie i Wschowie wprowadzono naukę w języku niemieckim.

Wcześniej, bo w dniu 7 maja 1833 r. w położonym na zachodnich obrzeżach Wielkiego Księstwa Poznańskiego w Międzyrzeczu dokonano uroczystego otwarcia szkoły średniej. Była to szkoła realna. W tego typu szkole za najważniejsze uważano nauczanie przedmiotów ścisłych i przyrodniczych w odróżnieniu od gimnazjum, gdzie w pierwszej kolejności kładziono nacisk na nauczanie przedmiotów humanistycznych i języków obcych. W Międzyrzeczu nie było wtedy budynku szkolnego i zajęcia lekcyjne odbywały się początkowo w ratuszu, gdzie burmistrz Mōritz Brown nakazał na ten cel przekazać jedną salę. Początkowo w szkole było 34 uczniów i tylko 1 nauczyciel. Był nim Karl Heinrich Froelich z Kwidzyna, który dokonał uroczystego otwarcia szkoły i został jej pierwszym dyrektorem. Jesienią 1833 roku w szkole były już 2 klasy. W tym czasie, w obliczu

choroby umysłowej dotychczasowego dyrektora, którego skierowano na leczenie, jego następcą został Samuel Gottfried Kerst, który po ukończeniu studiów z zakresu matematyki i nauk przyrodniczych na uniwersytecie w Królewcu pracował przez 1 rok jako nauczyciel w niemieckim gimnazjum w Gdańsku. Potem wyjechał do Brazylii, gdzie był na służbie u cesarza Pedra I jako główny inżynier. Podejmował tam prace topograficzne oraz pracował w różnych przedsiębiorstwach technicznych.

W 1832 r. Kerst powrócił z Brazylii do Niemiec. W Berlinie zdał egzaminy kwalifikacyjne i otrzymał skierowanie na stanowisko dyrektora szkoły realnej w Międzyrzeczu. Kerst kierował działalnością szkoły realnej do 1848 r. oraz uczył w niej fizyki, mechaniki i rysunków. Oprócz pracy pedagogicznej zajmował się również działalnością polityczną. Kiedy w 1848 r. doszło w Wielkopolsce do wybuchu antypruskiego powstania, które przeszło do historii pod nazwą powstania poznańskiego, na którego czele stał Ludwik Mierosławski, mieszkańcy Międzyrzecza narodowości niemieckiej powołali Niemiecki Komitet Narodowy do Walki z Polskim Naporem. Komitet w swoim nacjonalistycznym programie głosił, że granice Niemiec powinny sięgać na wschód tak daleko, jak daleko sięga język niemiecki oraz organizował w mieście antypolskie demonstracje. Na czele tego komitetu stanął S. G. Kerst. Utworzono także w tym czasie w Międzyrzeczu oddział samoobrony (*Bürgerbewaffnung*), który liczył 300 ludzi zorganizowanych w 4 kompanie i był uzbrojony w muszkiety. Jego komendantem został mianowany Kerst. Oddział ten miał być przeznaczony do walki z polskimi powstańcami.

W roku 1848 Kerst został wybrany posłem do Ogólnoniemieckiego Zgromadzenia Narodowego we Frankfurcie nad Menem z okręgu wyborczego Międzyrzecz-Międzychód. Na posiedzeniach parlamentarnych aktywnie popierał antypolskie ustawy. W kręgach polskich był określany mianem zacieklego germanizatora. Potem działał w komisji parlamentarnej do spraw rozbudowy floty pruskiej, a zwłaszcza na rzecz budowy portu wojennego Wilhelmshafen, a w latach: 1850-1855 był tajnym radcą Admiralicji. Zmarł w 1875 r. w Berlinie i tam został pochowany na starym cmentarzu przy kościele św. Zofii.

Szkoła realna w Międzyrzeczu za kadencji S. G. Kersta stała się ostoją wojującej niemczyzny. Nie była przez to lubiana przez polską młodzież, która niechętnie pobierała w niej naukę. Oprócz Kersta inni nauczyciele tej szkoły tj. Gaebel i Holzschuher byli aktywnymi działaczami antypolskimi. Bardzo trafną charakterystykę nauczycieli niemieckiej szkoły realnej w Międzyrzeczu przedstawił Marcelli Motty w swoim liście adresowanym do ojca Jana Mottego – nauczyciela poznańskiego gimnazjum. W okresie od kwietnia 1841 r. do kwietnia 1842 r. młody absolwent

uniwersytetu w Berlinie doktor Marcelli Motty (1818-1898) odbywał staż pedagogiczny w szkole realnej w Międzyrzeczu. Uczył języka łacińskiego i greckiego, a potem języka polskiego i historii.

W swoim liście do ojca pisał o profesorach międzyrzeckiej szkoły realnej: *...są to ludzie zupełnie zwyczajni, kilku z nich bez charakteru, inni są ludzie ordynarni. Tak mi tu jest, jak amerykańskiej roślinie przesadzonej w inne strefy. Nie bywam u nich wcale, widzujemy się tylko w resursie, do której się zapisaliśmy. Nudno mi tu okropnie, same Niemcy, ale jeszcze jakie do tego! z najgorszej poznańsko-pruskiej rasy.*

Marcelli Motty pracował jako stażysta za niską pensję 16 talarów i 20 groszy miesięcznie. W wolnych chwilach przetłumaczył na język polski wiersze Horacego oraz dużo czytał, zwłaszcza utwory Adama Mickiewicza, a wiosną 1842 r. wyjechał z Międzyrzecza do Paryża na stypendium.

W 1839 r. szkoła została przeniesiona z ratusza do nowego budynku, który został zbudowany przy zbiegu dzisiejszych ulic: Świerczewskiego i Konstytucji 3 Maja. Nastąpiło to za kadencji Eduarda Flottwella – naczelnego prezesa (gubernatora) Prowincji Poznańskiej w latach: 1830-1841, który przeznaczył znaczne kwoty na działalność szkoły realnej w Międzyrzeczu i był uważany za jej dobroczyńcę.

Rok szkolny rozpoczął się przeważnie 29 września (w dniu św. Michała). W szkole uczono matematyki, fizyki, chemii z mineralogią, rachunków praktycznych, zoologii z botaniką czyli historii naturalnej, mechaniki stosowanej, geografii, historii, filozofii, religii, kaligrafii, rysunku, śpiewu oraz języków: niemieckiego, łacińskiego, greckiego, hebrajskiego, francuskiego i polskiego.

W 1844 r. wykładowcami w szkole realnej w Międzyrzeczu byli: dyrektor Kerst (fizyka, mechanika, rysunki); starsi nauczyciele (Oberlehrer): Gaebel (historia, filozofia); Holzschuher (rachunki praktyczne, historia naturalna, język niemiecki); Kade (matematyka, chemia z mineralogią, historia); Schultz (język łaciński, grecki, francuski); nauczyciele (Lehrer): Hahnrieder (matematyka, fizyka, geografia, rysunki); Fechner (rachunki praktyczne, geografia, rysunki, kaligrafia); Schubert (rachunki praktyczne, język niemiecki, śpiew); Knorr (język łaciński, język polski); kandydaci na nauczycieli delegowani przez urzędy szkolne: Gaebel (język niemiecki, łaciński, grecki, hebrajski); Stiehle (język niemiecki, i łaciński); wykładowcy religii: dla młodzieży wyznania ewangelickiego pastor Eduard Vater – superintendent kościoła ewangelickiego w Międzyrzeczu; dla młodzieży wyznania katolickiego ksiądz Leichter – wikariusz kościoła Św. Jana Chrzciciela w Międzyrzeczu.

Nauka w szkole realnej w Międzyrzeczu trwała 7 lat w klasach tj. seksta, kwinta, kwarta niższa, kwarta wyższa, tercja, sekunda i prima.

W 1844 r. do prymusów należeli: z primy: Igna z Hubert z Międzyrzecza, Albert Jaretzki z Poznania, Hermann Popke z Międzyrzecza, a z sekundy: Wilhelm Wolny z Międzyrzecza, Ferdinand Willmann z Międzyrzecza, Wilhelm Scharnke z Walewic koło Sulęcina, Julius König z Łagowa i Maciej Bojanowski z Murzy koło Śremu. Po zakończeniu roku szkolnego 1843-1844 szkołę ze świadectwem dojrzałości opuścił 20-letni Wiktor Wroński z Międzyrzecza, który przez 2 i pół roku był prymusem w szkole realnej, a po maturze rozpoczął studia z zakresu teologii katolickiej w seminarium duchownym w Poznaniu.

W szkole realnej w Międzyrzeczu uczono języka polskiego we wszystkich klasach. Wykładowcą był nauczyciel Knorr. Korzystano z książek Poplińskiego (podręcznik pt: „Wybór”, elementarz, gramatyka, słownik) oraz z podręcznika do historii literatury polskiej, a ponadto ze znajdujących się w bibliotece szkolnej dzieł polskich autorów tj. „Polnische Grammatik” Łasowicza i „Geschichte des polnischen Schulwesens” Łukaszewicza. W bibliotece szkolnej były książki pochodzące od ofiarodawców: pani von Żychlińskiej z Międzyrzecza, von Schwartzenu z Dąbrówki, profesora Bernda z Bonn, dyrektora Kersta, Thekli von Gumpert.

W okresie od 1848 r. do 1850 r. w związku z przejęciem przez Kersta obowiązków posła do Parlamentu Ogólnoniemieckiego stanowisko dyrektora szkoły realnej pełnił starszy nauczyciel Gaebel. Od wiosny 1850 r. do 1868 r. dyrektorem szkoły był Hermann Loew, dotychczasowy profesor gimnazjum Fryderyka Wilhelma w Poznaniu. Był on członkiem Cesarzkiego Towarzystwa Badań Naukowych w Moskwie, oraz towarzystw naukowych we Frankfurcie nad Menem, Moguncji, Halle, Dessau, Dreźnie, Gdańsku i Szczecinie. Dyrektor Hermann Loew był również posłem do Ogólnoniemieckiego Parlamentu we Frankfurcie nad Menem w 1848 r. i wraz z posłem Samuelem Gottfriedem Kerstem głosował za wprowadzeniem w życie antypolskich ustaw. Hermann Loew zajmował się badaniami naukowymi nad życiem owadów, a wiele jego publikacji dotyczyło owadów znalezionych w bursztynie.

Wkrótce po objęciu zarządu szkoły przez dyrektora Loewa w dniu 30 czerwca 1850 r. wizytował szkołę realną w Międzyrzeczu naczelnny prezes (gubernator) Prowincji Poznańskiej Karl Moritz Beurmann podczas wizytacji osobiście wręczył świadectwa maturalne 4 prymusom szkoły, do których należeli: Gustaw Bethke, Andreas Friedrich Berthold Hahn, Franz Louis Hasselbarth i Benno Erdmann von Heinitz.

W 1850 r. do nauczycieli szkoły realnej oprócz Hermanna Loewa dołączyli: wykładowca religii ksiądz Jan Gogol – proboszcz parafii katolickiej św. Jana Chrzyciela w Międzyrzeczu i nauczyciel pomocniczy von Kurnatowski.

Wiosną 1868 r. szkoła realna w Międzyrzeczu została przekształcona w gimnazjum.

Pierwszym dyrektorem międzyrzeckiego gimnazjum został profesor Hermann Polte, dotychczasowy pracownik pruskiego Ministerstwa Kultury, przeniesiony w styczniu roku 1872 do Poznania na stanowisko radcy szkolnego Prowincji Poznańskiej. Po nim dyrekcję szkoły objął Rudolf Marg, nauczyciel gimnazjum w Bydgoszczy. Zarządzał on międzyrzeckim gimnazjum przez 17 lat do czasu przejścia na emeryturę w 1889 r.

Kolejnymi dyrektorami gimnazjum byli:

1. 1893 – lipiec 1903 – Theodor Quade, dotychczasowy nauczyciel gimnazjum w Rawiczu a od 1903 r. dyrektor szkoły realnej Bergera w Poznaniu.
2. 1903 – 1909 – Paul Hermann Becker nauczyciel gimnazjum w Inowrocławiu przeniesiony następnie na stanowisko dyrektora gimnazjum w Pile. Becker w 1930 r. wydał monografię Międzyrzecza pt: „Geschichte der Stadt Meseritz”.
3. 1909-1910 Johannes Horstmann, który w 1911 r. został dyrektorem Gimnazjum Fryderyka Wilhelma w Poznaniu.
4. 1910-1913 dr Wilhelm Asmus, przeniesiony z Międzyrzecza na stanowisko dyrektora gimnazjum w Pasewalk w Meklemburgii (za jego kadencji w gimnazjum uczyli: Mudrack, dr Günther, dr Manufke, dr Hertel, Koltermann, Michling, Brües, Stenzel, Neuhaus, Gümpel, Schmidt i Paul Laskowsky).
5. 1913-1922 dr Willi Varges, dotychczasowy dyrektor gimnazjum w Pasewalk, przeniesiony na stanowisko dyrektora gimnazjum w Dzierżonowie na Śląsku, a potem pracował jako docent na uniwersytecie w Giessen.
6. 1922-1932 Friedrich Weidling, dotychczasowy dyrektor gimnazjum w Pszcznie Górnym Śląsku, który w 1932 r. przeszedł na emeryturę.
7. 1932 r. Hermann Vincent, dotychczasowy nauczyciel niemieckiego gimnazjum w Lesznie.

Niemieckie gimnazjum w Międzyrzeczu było placówką oświatową, która w swojej działalności zajmowała się germanizacją zachodnich obszarów Wielkopolski. Szczególną rolę w tej dziedzinie odegrali Samuel Gottfried Kerst i Hermann Loew. W roku 1848, podczas powstania poznańskiego, antypolskimi demonstracjami ludności niemieckiej Międzyrzecza kierowali nauczyciele: Kerst, Gaebel i Holzschuher.

Podobna sytuacja miała miejsce wiosną 1919 r. wkrótce po zakończeniu I wojny światowej i po zakończeniu powstania wielkopolskiego 1918-1919. Wtedy właśnie odbywały się w Międzyrzeczu antypolskie demonstracje, których celem było zapobieżenie przyłączeniu Między-

rzecz do Polski. Demonstracje te organizował pochodzący z Inowrocława nauczyciel międzyrzeckiego gimnazjum Paul Laskowsky.

Wielu młodych Polaków, mimo świadomości antypolskiego nastawienia tej szkoły, z konieczności zdobywało w jej murach wykształcenie, ponieważ innych szkół na tym terenie nie było. Germanizacja polskiej młodzieży prowadzona przez niemieckich nauczycieli napotykała na opór części polskich uczniów, którzy pielęgnowali polską kulturę narodową.

Do wybitnych absolwentów międzyrzeckiego gimnazjum, którzy się nie dali zniemczyć należeli między innymi: ksiądz Stanisław Adamski (1875-1967), absolwent z 1896 r., znany działacz społeczny i niepodległościowy w okresie rozbiorów, a w niepodległej Polsce poseł na Sejm RP i senator w latach: 1922-1927, a następnie w latach: 1930-1967 biskup ordynariusz diecezji katowickiej oraz Edward hrabia Potworowski (1885-1939), absolwent z roku 1907, wnuk zasłużonego działacza niepodległościowego Gustawa Potworowskiego (1800-1860), ziemianin wielkopolski, właściciel majątku Gola pod Gostyniem, działacz społeczny i niepodległościowy, powstaniec wielkopolski, jesienią 1939 r. rozstrzelany przez Niemców na rynku w Gostyniu.

W 1933 r. międzyrzeckie gimnazjum obchodziło uroczyste 100 rocznicę istnienia. Uroczystości jubileuszowe odbywały się z udziałem przedstawicieli władz miejskich. Z tej okazji odsłonięto pomnik z tablicą pamiątkową poświęconą Samuelowi Gottfriedowej Kerstowi. Znajdował się on w pobliżu dworca kolejowego przy zbiegu ówczesnych ulic: Kerststrasse i Obrawalderstrasse (dzisiejszych ulic: Marcinkowskiego i Poznańskiej). Obecnie na cokole pomnika Kersta znajduje się odsłonięty w 1958 r. pomnik powstańców wielkopolskich 1918-1919.

W 1914 r. wkrótce po wybuchu I wojny światowej w międzyrzeckim gimnazjum pobierało naukę 238 uczniów, a 51 spośród nich wstąpiło do wojska niemieckiego i wyruszyło na front.

Kiedy 30 stycznia 1945 r. Międzyrzecz został zajęty przez wojska radzieckie, niektóre budynki w mieście zostały spalone, wśród nich również budynek gimnazjum. Po kilku latach wypalone mury zostały całkowicie rozebrane. Na miejscu gimnazjum został zbudowany parterowy pawilon handlowy. *

Opracowano na podstawie:

S. G. K e r s t, *Programm vomit zu der öffentlichen Prüfung der Zöglinge der Königlichen Realschule zu Meseritz welche Montag und Dienstag, den 30. September und 1. October 1844*, Meseritz 1844; H. L o e w, *Programm der Königlichen Realschule zu Meseritz vomit zu der am 27 und 28. September 1850 stattfindenden öffentlichen Prüfung*, Meseritz 1850; B. G r z e ś, J. K o z ł o w s k i, A. K r a m s k i, *Niemcy w Poznańskiem wobec polityki germanizacyjnej 1815-1920*, Poznań 1976; J. F e l d m a n, *Bismarck a Polska*, Kraków 1947; S. K a r w o w s k i, *Historia Wielkiego Księstwa Poznańskiego*, t. I, Poznań 1918; *Dzieje Wielkopolski*, t. II pod red. W. J a k ó b c z y k a, Poznań 1973; *Wielkopolski Słownik Biograficzny*, pod red. A. G a s i o r o w s k i e g o i J. T o p o l s k i e g o, Warszawa – Poznań 1981; P. B e c k e r, *Geschichte der Stadt Meseritz*, Meseritz 1930; *Stadt und Kreis Meseritz, Ein Heimatbuch*, t. II, Herausgegeben vom Heimatkreis Meseritz, 2. Ausgabe 1989.